

Σκέψεις για την Παιδεία

του Κώστα Σημίτη

Καθώς τελειώνει ο εικοστός αιώνας, όλη η Ευρώπη, χρειάζεται καλύτερη και αποτελεσματικότερη παιδεία. Οι λόγοι είναι πολλοί.

Η εξασθένηση των παραδοσιακών κοινωνικών θεσμών και των ιδεολογιών έχει ως συνέπεια την εξασθένηση της υποσυνείδητης παιδείας που οι κοινωνίες ενστάλαξαν στα νεώτερα μέλη τους με την "ανατροφή", με τα ηθικά και πολιτιστικά πρότυπα.

Η ραγδαία εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας συνεπάγεται όλο και μεγαλύτερη εξειδίκευση στην έρευνα, την εφαρμογή και γενικότερα τη χρήση της γνώσης. Οι ανάγκες της παραγωγής απαιτούν ^{ανάλογη} εξειδίκευση στην εκπαίδευση των εργαζομένων.

Στον κόσμο σήμερα παίζουν όλο και σημαντικότερο ρόλο οι δυνατότητες πληροφόρησης, κατεργασίας στοιχείων, ανάλυσης και εξεύρεσης δημιουργικών λύσεων. Τον εργαζόμενο που εκτελούσε χειρωνακτική και τυποποιημένη εργασία αντικαθιστά ο εργαζόμενος που κρίνει, αποφασίζει, σχεδιάζει. Τον άνθρωπο εκτελεστή εντολών ο ελεύθερος άνθρωπος. Τα εκπαιδευτικά πρότυπα πρέπει ν' αλλάξουν.

Χρειάζονται νέοι τρόποι ένταξης των νέων ανθρώπων στην παραγωγική διαδικασία.

Στον αιώνα των επικοινωνιών τα πολιτιστικά και πολιτισμικά προϊόντα είναι τα πρώτα για τα οποία έχει εξασφαλισθεί η απόλυτα ελεύθερη διακίνηση πέρα και πάνω από εθνικά σύνορα. Είμαστε πια όλοι -και ιδιαίτερα οι νέοι μας- εκτεθειμένοι σε αληθινό βουβαρδισμό μιας διεθνούς κουλτούρας. Αποτελεί χρέος της εκπαίδευσης να διαμορφώσει ανθρώπους που θα μπορούν όχι να αντισταθούν σ' αυτήν την "επίθεση" στο όνομα μιας πολιτικά ύποπτης εθνικιστικού χαρακτήρα "καθαρότητας" αλλά να αφομοιώσουν δημιουργικά τα μηνύματα αυτού του παγκόσμιου πολιτισμού, να τα συνθέσουν με την ελληνική παράδοση και να παράξουν ελληνικό πολιτισμό που θα μπορέσει να επηρεάσει πια το πολιτισμικό γίγνεσθαι.

Ο ρόλος της εκπαίδευσης που παρέχεται, από το κράτος είναι σήμερα καίριος για την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας και της οικονομίας μας. Θα μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε την πρόκληση του 21ου αιώνα μόνο αν αναβαθμίσουμε ριζικά την παιδεία του λαού μας.

Η νεοελληνική ιδεολογία από το 1830 ως το 1974, επηρέασε τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τη σχολική πράξη σε αρνητική κατεύθυνση: αρχαϊσμός, ιδεολογικός προσανατολισμός προς την αρχαία Ελλάδα αλλά πολιτικός προσανατολισμός προς τη δυτική Ευρώπη απόρριψη κάθε μορφής παραδοσιακού πολιτισμού, αντίστοιχα μαζική και συνεχής εισαγωγή πολιτιστικών μορφών και αγαθών από τις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού· δημιουργία του δόγματος του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού από το 1870 και έπειτα, που όχι μόνο δεν έκανε την παιδεία ελληνικότερη, αλλά επεξέτεινε μιá κενή ουσίας πολιτική ρητορική ως τις σχολικές εκθέσεις ιδεών, ενώ παράλληλα συγιάλυπε την εξάρτηση της χώρας από το εξωτερικό ως την επιστήμη, την τεχνολογία, τον πολιτισμό και τις τέχνες.

Η νεοελληνική παιδεία ήταν βεβαρυμένη ιδεολογικά και γι' αυτό αναποτελεσματική: Όλον τον περασμένο αιώνα και στις αρχές του δικού μας, η λειτουργία της εκπαίδευσης υπήρξε η παροχή του εφοδίου των ' 'γραμμάτων' ' σε όσους μεταμορφώνονταν από χωρικοί σε αστούς και ενσωμάτωνονταν στη δημοσιούπαλληλική ιεραρχία και στην αστική τάξη. Ως σήμερα ακόμα το ελληνικό πανεπιστήμιο παρέχει πτυχία δηλ. επαγγελματικούς τίτλους, και ελάχιστη ανώτατη παιδεία, γιατί η κοινωνία και το κράτος φαίνεται να επιζητούν το πρώτο και όχι το δεύτερο.

Η βιουηχανία και οι συντελεστές της οικονομικής ζωής της χώρας εισάγουν τη γνώση που χρειάζονται από το εξωτερικό γιατί η εγχώρια επιστήμη και εκπαίδευση ελάχιστη σχέση έχουν με την παραγωγή.

Μετά το 1974 η εγνύκλια παιδεία δεν κατάφερε να πάρει σωστό δρόμο. Ύστερα από την πτώση του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού από το βάθρο της εθνικής ιδεολογίας, η μέση εκπαίδευση, απελευθερωμένη από τα ιδεολογικά δεσμά του παρελθόντος, στάθηκε ανίκανη να δώσει νέο περιεχόμενο στην παιδεία και μετατράπηκε σε φροντιστήριο για τα πανεπιστήμια, αφού όλοι οι τελειόφοιτοί της είναι αυτομάτως υποψήφιοι για τα ΑΕΙ.

Συμπερασματικά: Η ελληνική εκπαίδευση δεν παρέχει παιδεία, με την ανθρωπιστική έννοια του όρου, ούτε ικανοποιητική ειδική εκπαίδευση-τεχνική, επαγγελματική, επιστημονική. Αλλά, αφού διευκόλυνε τη μετάλλαξη της κοινωνίας, από αγροτική σε αστική-ημιβιομηχανική, συνεχίζει να συντελεί στη διόγκωση των τάξεων των δημοσίων υπαλλήλων και στη διαιώνιση ενός αντιπαραγωγικού

κοινωνικού μοντέλου που συνδυάζει τον μικροκαπιταλισμό με τον κρατισμό και εξαρτά την κοινωνική καταξίωση από την απόκτηση ενός πτυχίου.

Ο άνεμος της αυξημένης πολιτικής και πνευματικής ελευθερίας που πνέει σήμερα στην Ευρώπη θα αποβεί προς όφελος των πολιτών ως ατόμων και του κοινωνικού συνόλου όταν ξέρουν πως να την αξιοποιήσουν.

Σε αντίθετη περίπτωση οδηγούμαστε σε ευδαιμονία, ατομικισμό και συντεχνιασμό, και διαιωνίζουμε ημιμάθεια και υποανάπτυξη.

Για να ξέρουν πώς να αξιοποιήσουν την ελευθερία τους οι πολίτες ενός δημοκρατικού κράτους πρέπει να μπορούν να κρίνουν και να παίρνουν αποφάσεις πάνω σε ερωτήματα που τους θέτει η ζωή τους ως πολιτών να σκέπτονται ελεύθερα και να αξιολογούν τα δεδομένα της πραγματικότητας με τα οποία τους βουβαρδίζει καθημερινά η τηλεόραση, το ραδιόφωνο και ο τύπος και κάθε είδους σειρήνες που ζητούν τα χρήματά τους, την ψήφο τους ή την συμπαράστασή τους.

Η δυσκολία που έχουν οι σημερινοί πολίτες, ιδιαίτερα οι νεώτεροι, να κρίνουν ελεύθερα και να πάρουν σωστές αποφάσεις ως άτομα, οφείλεται, από τη μια μεριά, στο ότι δεν έχουν τις ενδιάθετες ηθικές αρχές των παλαιότερων από την άλλη μεριά, στο ότι οι επιλογές τους γίνονται όλο και δυσκολότερες, εξαιτίας της πληθώρας των πληροφοριών που έχουν στη διάθεσή τους. Επίσης στο ότι η εξειδίκευση της γνώσης την κάνει ολοένα και πιο δυσπρόσιτη για τους περισσότερους. Η εκπαίδευση δεν τους βοηθά να αναπτύξουν κριτική σκέψη, να έχουν τη δυνατότητα να κάνουν επιλογές με επιχειρήματα, να συμβάλλουν δημιουργικά στην αντιμετώπιση των προβλημάτων. Είναι παιδεία απλοποιητικών αναδιατυπώσεων.

Χρειάζεται εκσυγχρονισμός. Δύο θα είναι οι κεντρικές κατευθύνσεις της εκσυγχρονιστικής προσπάθειας:

α) Η αλλαγή του τρόπου εκπαίδευσης και η αλλαγή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων ώστε να παρέχουν παιδεία, να διαμορφώνουν ανθρώπους **και** όχι να παράγουν πτυχιούχους. Από την εκπαίδευση να προχωρήσουμε στην παιδεία. Η ποιότητα της παιδείας πρέπει να βελτιωθεί.

β) Ο επαγγελματικός προσανατολισμός που να ανταποκρίνεται στην πρόκληση του 1992, και να παρέχει την εξειδικευμένη μάθηση που είναι αναγκαία στην παραγωγή, συνδέοντας έτσι την εκπαίδευση με την παραγωγή. Οι ανάγκες των επιχειρήσεων, δημοσίων και ιδιωτικών, πρέπει να ικανοποιούνται από τους νέους μας, και οι κοινωνικές και τεχνολογικές εξελίξεις να

μην αποτελούν απειλή γι' αυτούς αλλά πρόκληση για να διαμορφώνουν καλύτερες συνθήκες ζωής. Τότε μόνο τα δύο χαρακτηριστικά της σημερινής αγοράς εργασίας: το κυνήγι μιας θέσης στο πανεπιστήμιο, για να εξασφαλισθεί απασχόληση, εισόδημα και κοινωνική άνοδος και το κυνήγι μιας θέσης στο δημόσιο για να εξασφαλισθεί προστασία από τεχνολογικές και κοινωνικές εξελίξεις και να αποκτηθεί βεβαιότητα για το μέλλον θα αρχίζουν να υποχωρούν.

Ο σχεδιασμός της εκπαιδευτικής πολιτικής, ο τρόπος εφαρμογής της και η συνεχής επανεξέτασή της πρέπει να πραγματοποιείται σε θεσμικά όργανα. Όργανα με τη συμμετοχή όλων όσων μπορούν να συμβάλλουν σε μια εκπαίδευση που συνδυάζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και την ένταξή του στην παραγωγική διαδικασία και την κοινωνία.

Στο χρονικά περιορισμένο βίο αυτής της κυβέρνησης θα επιδιώξουμε να πραγματοποιήσουμε όσες διαρθρωτικές παρεμβάσεις έχουν ωριμάσει ως αιτήματα κοινής αποδοχής. Πρέπει να επιδιώξουμε επίσης τον καθορισμό των κατευθυντηρίων γραμμών του εκσυγχρονιστικού πλαισίου της νέας πορείας.

Θα εξειδικεύσω μερικά θέματα.

Το πρόβλημα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος εντείνεται καθώς το 1992 πλησιάζει. Στον ανταγωνισμό των συστημάτων εκπαίδευσης η Ελλάδα υστερεί. Αύριο στην Ενιαία Ευρώπη οι ευκαιρίες, οι δυνατότητες, τα οφέλη θα ανήκουν σε άλλους γιατί θα είναι καλύτερα προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουν τα νέα προβλήματα, θα έχουν περισσότερες ικανότητες. Αν δεν ανατρέψουμε την αρνητική αυτή πορεία θα καλύπτουμε τις ανάγκες της ενοποιημένης πια αγοράς εργασίας σε προσωπικό δευτέρου επιπέδου, τις ανάγκες σε τυποποιημένα και όχι δημιουργική εργασία.

Η αξιότητα είναι στοιχείο στο οποίο πρέπει να δώσει έμφαση η εκπαιδευτική διαδικασία. Συντεχνιακές λογικές έχουν οδηγήσει στην αντίληψη, ότι η απόδοση είναι χωρίς σημασία. Η εκπαίδευση δεν πρέπει να καθιερώνει τον ανταγωνισμό, ως μέσο διάπλασης του ατόμου αλλά και δεν πρέπει να ακολουθεί τη λογική του συμβιβασμού στο επίπεδο της ελάχιστης απόδοσης. Κριτήριο της προσπάθειας μας είναι, είτε το θέλουμε είτε όχι, οι κανόνες απόδοσης που επιβάλουν οι ανάγκες της κοινωνίας μας και ο ανταγωνισμός των άλλων χωρών.

Η γενική ανθρωπιστική παιδεία συνδέεται άμεσα με την καλλιέργεια διαχρονικών αξιών όπως η ελευθερία και η δημοκρατία καθώς και την ανάπτυξη της κοινωνικής συνείδησης και την δημιουργία υπεύθυνων ανθρώπων. Βάση της είναι η πρόσβαση των μαθητών στο πνευματικό πλούτο, δόκιμων κειμένων από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Η επιλογή των κειμένων αυτών θα καθορίσει σε σημαντικό βαθμό και την πάγια στάση κάθε μαθητή απέναντι στην κοινωνία.

Οι μαθητές πρέπει να εκπαιδευτούν στο να αναλαμβάνουν ατομικά τις ευθύνες για κάθε πράξη ή παράλειψή τους. Πρέπει να ξεπεράσουμε τη σημερινή κατάσταση, κατάλοιπο της αντίδρασης προς τον αυταρχισμό της δικτατορίας, όπου οι λεγόμενες 'αγωνιστικές κινήσεις' χρησιμοποιούνται για την απόσχιση ευθυνών.

Οι μαθητές μας σήμερα δεν είναι σε θέση να αναπτύξουν προφορικά και γραπτά σε στρωτή γλώσσα με συνοχή και λογικά επιχειρήματα τις σκέψεις τους. Πάσχει ιδιαίτερα ο προφορικός λόγος, η δυνατότητα διαλόγου, η δημιουργική συμμετοχή στη συζήτηση. Το περιβάλλον ωθεί στην υπερβολή, στην αντιπαράθεση, στην υπεραπλούστευση και στην ισοπεδωτική άνεση. Το εκπαιδευτικό σύστημα δεν αντιτίθεται σ' αυτήν τη τάση αλλά την αποδέχεται. Ο λαϊκισμός δεν έχει μόνον κοινωνικές ρίζες έχει και τις ρίζες του στην παιδεία.

Το πρόγραμμα σπουδών του Λυκείου παραμένει αντιφατικό προς το πρόγραμμα του Γυμνασίου και δεν αποτελεί συνέχειά του. Κέντρο βάρους του είναι η προετοιμασία των υποψηφίων στα ΑΕΙ και στα ΤΕΙ. Ενισχύει έτσι μια κατεύθυνση, η οποία έχει προκαλέσει επί χρόνια προβλήματα. Χρειάζεται σκέψη για την αναμόρφωσή του. Οι Γενικές Εξετάσεις για την επιλογή όσων θα σπουδάσουν οδηγούν δασκάλους και μαθητές στη μετάδοση και ζήτηση τυποποιημένης γνώσης. Χρειάζεται να σκεφθούμε πώς θα αναπτύξουμε παρά τους καταναγκασμούς του συστήματος την κριτική σκέψη.

Χρειάζεται προπαντός προσπάθεια να βρεθούν επαγγελματικές διέξοδοι για τους αποφοίτους των Γυμνασίων και των Λυκείων ώστε να μειωθεί η πίεση προς τα πανεπιστήμια. Η σύνδεση του σχολείου με την παραγωγή ακριβώς αυτό το σκοπό μπορεί να εξυπηρετήσει.

Τα γυμνάσια και ^{κυρίως} τα λύκεια είναι ανάγκη ν' αναβαθμιστούν από κάθε πλευρά ώστε να μπορέσουν να παραμερίσουν την παραπαιδεία των φροντιστηρίων, τα οποία ουσιαστικά καταργούν την αρχή της δωρεάν

εμπαίδευσης. Τι νόημα έχει δωρεάν πρωινό σχολείο όταν οι γονείς που θέλουν το παιδί τους να προοδεύσει υποχρεώνονται να πληρώσουν το βραδυνό φροντιστήριο, όπου το παιδί διδάσκεται "καλά" τα ίδια που διδάσκεται και το πρωί;

Η αναβάθμιση των δημοσίων γυμνασίων και των λυκείων, που πρέπει να περάσει από την αναβάθμιση των ίδιων των διδασκόντων και της οικονομικής και κοινωνικής θέσης τους, και η επιδίωξη για μείωση -αν όχι για πλήρη κατάργηση- της παραπαιδείας αποτελούν βασικές προϋποθέσεις της Προόδου.

Η σύγκυση που δημιουργήθηκε ανάμεσα στις ανώτερες και ανώτατες σχολές με την "ανωτατοποίηση" των πρώτων πρέπει να ξεπεραστεί. Τα ΤΕΙ και τα ΑΕΙ έχουν διαφορετική αποστολή. Τα προγράμματά τους πρέπει να διαμορφωθούν σύμφωνα με την αποστολή αυτή και να μην επικαλύπτονται.

Η υποβάθμιση των ΑΕΙ οφείλεται επίσης σημαντικά στον μεγάλο αριθμό εισαγομένων φοιτητών (πολλοί από τους οποίους μπαίνουν από το παράθυρο) καθώς και στις πιέσεις που για εκλογικούς λόγους ασκούν οι κομματικές νεολαίες των φοιτητών. Η κατάσταση επιδεινώνεται από την τρομοκρατία και την αδιαφορία των διδασκόντων. Άλλοι πιέζονται από το παρελθόν τους, άλλοι από τις αδυναμίες τους ως επιστήμονες. Η κομματικοποίηση των νεολαίων πρέπει να περιοριστεί διότι μεταξύ άλλων απωθεί και σπρώχνει προς την αδιαφορία την μεγάλη μάζα των φοιτητών. Αν το πανεπιστήμιο απαλάχθηκε από τον πανίσχυρο "κύριο καθηγητή" δεν πρέπει να αποκτήσει στην θέση του τον πανίσχυρο "φοιτητοπατέρα".

Η κομματικοποίηση οδηγεί σε ένα σχολείο και πανεπιστήμιο που διοικείται αυταρχικά από εξωγενείς παράγοντες ξένους προς την αποστολή του. Οδηγεί σε εξάρτηση της κοινότητας του σχολείου ή του πανεπιστημίου ασυμβίβαστη με την ελεύθερη κυκλοφορία των ιδεών. Θέλουμε νέους ευαίσθητους για τα προβλήματα της κοινωνίας αλλά όχι υποταγμένους σε κομματικές λογικές.

Τα Ελληνικά Πανεπιστήμια έχουν απόλυτη ανάγκη αναβάθμισης. Η προσπάθεια για βελτίωσή τους όμως προσιόπτει σε προβλήματα οικονομικά και σε ορισμένες πολιτικές επιλογές. Η δημιουργία νέων πανεπιστημίων απορροφά τις πιστώσεις χωρίς να συμβάλλει και στην ανύψωση του επιπέδου της ανώτατης παιδείας. Τέσσερις τοίχοι και

οι μισθοί των καθηγητών και γραμματέων δεν αποτελούν πανεπιστημιακά ιδρύματα. Πρέπει να γίνει από όλους κατανοητό ότι τα πανεπιστήμια είναι ιδρύματα στα οποία γίνεται διδασκαλία αλλά και έρευνα, δηλαδή παραγωγή πρωτότυπης γνώσης. Και για τους δύο αυτούς σκοπούς του πανεπιστημίου απαιτείται υλικοτεχνική υποδομή (βιβλιοθήκες, εργαστήρια), χωρίς την οποία ακόμη και οι καλύτεροι καθηγητές δεν μπορούν να κάνουν την δουλειά τους. Επειδή η υποδομή αυτή είναι ακριβή, τα πανεπιστήμια πρέπει να συντονίζουν το ποιούς τομείς πρόκειται ν' αναπτύξουν χωρίς να επικαλύπτονται.

Υπάρχει ένα φαινόμενο εξαιρετικά ανησυχητικό. Όσοι μπαίνουν στα δικά μας πανεπιστήμια με εξετάσεις αποτελούν κατά τεκμήριο το καλύτερο δείγμα των υποψηφίων και είναι ασφαλώς πιο προικισμένοι από εκείνους που αποτυγχάνουν εδώ και πηγαίνουν για σπουδές στο εξωτερικό. Μετά όμως από τέσσερα χρόνια, οι του εξωτερικού συχνά είναι καλύτεροι επιστήμονες από τους δικούς μας. Αυτό δείχνει το επίπεδο της παιδείας που παρέχεται στην χώρα μας. Στα Πανεπιστήμια πρέπει να πάρουμε άμεσα μέτρα που θα συντείνουν στην αναβάθμισή τους, όπως η οριστικοποίηση του πλαισίου των μεταπτυχιακών σπουδών ώστε να ενισχυθεί η ομαδική έρευνα και η εξειδίκευση επιστημόνων-ερευνητών.

Στοιχείο της πολιτικής μας πρέπει να είναι και η κοινωνική δικαιοσύνη. Αυτό σημαίνει την άμβλυνση και μείωση των ανισοτήτων, την παροχή όλο και περισσότερων ευκαιριών σε εκείνους που δεν τις έχουν σήμερα. Γι' αυτό και θα προωθήσουμε, στο βαθμό του δυνατού θεμέλιους που συμβάλουν στην βελτίωση των δυνατοτήτων όλων, όπως παιδικά κέντρα, υποτροφίες, στέγαση των φοιτητών την επιμόρφωση, τη συνεχή εκπαίδευση και την μετεκπαίδευση των εργαζομένων.

Οι δαπάνες της πολιτείας για την εκπαίδευση μένουν παρά τις εξαγγελίες και τις προσπάθειες πολύ χαμηλές. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δυσάρεσκεια διδασκόντων και διδασκούμενων, την αδυναμία του συστήματος να αποδώσει. Η ανεπάρκεια των πόρων δίνει αφορμή τόσο για διατύπωση υπερβολικών αιτημάτων, όπως π.χ. η στέγαση όλου του φοιτητικού πληθυσμού, όσο και για κινητοποιήσεις συντεχνιακής νοοτροπίας με άλλοθι την έλλειψη χρημάτων. Επισυγχρονισμός της παιδείας δεν είναι δυνατός χωρίς αύξηση των πόρων. Αλλά πολλά μπορούν να βελτιωθούν με την καλύτερη αξιοποίηση των πόρων που υπάρχουν. Και προς τις δύο αυτές κατευθύνσεις η κυβέρνηση έχει αναλάβει συγκεκριμένη υποχρέωση.

Η προσπάθεια εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης συνοδεύτηκε μέχρι σήμερα από πληθώρα νομοθετημάτων και διαταγμάτων, που ίσως μερικές φορές προκάλεσαν σύγχυση. Επιδίωξή μας είναι να ελέγξουμε τον θεσμικό πληθωρισμό και να ολοκληρώσουμε τις εκκρεμείς ρυθμίσεις ώστε το νομικό πλαίσιο να καταστεί κατά το δυνατόν διαφανές.

Ο εκσυγχρονισμός της Παιδείας δεν είναι θέμα μόνο της πολιτείας. Ο εκπαιδευτικός κόσμος πρέπει να διατυπώσει τις δικές του προτάσεις και να ιεραρχήσει τα αιτήματα ώστε να συμβάλει στην εφαρμογή τους. Διαφορετικά θα είναι ουραγός συντεχνιακών και κομματικών σκοπιμοτήτων.

Η παιδεία είναι το κλειδί για να μπορέσουμε να ξεπεράσουμε την σημερινή κρίση, για να μπορέσει ο τόπος μας, εμείς όλοι να συμμετέχουμε στις παγκόσμιες και Ευρωπαϊκές εξελίξεις βελτιώνοντας τις συνθήκες ζωής μας. Η γνώση και η παιδεία είναι οι βηματοδότες της κοινωνικής εξέλιξης. Όσο καλύτερη είναι η παιδεία τόσο πιο γρήγορα θα προχωρήσουμε προς ολοκληρωμένους ανθρώπους, υπεύθυνους πολίτες και έτσι προς την ανάπτυξη, τη συμμετοχή των πολιτών στις αποφάσεις, την κοινωνική δικαιοσύνη.